

ВИКОРИСТАННЯ КОМПАРАТИВНОГО МЕТОДУ В ЕСТЕТИЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ

Розкривається сутність методу компаративного аналізу. Доводиться доцільність його використання у естетичному дослідженні на прикладі виявлення естетичних позицій у культуротворчості Пантелеймона Куліша.

Ключові слова: науковий метод, компаративізм, естетичне дослідження.

Останнім часом простежується поживлення інтересу до вивчення вітчизняної естетичної думки. Поряд із ґрунтовними працями знаних естетиків (І. Бондаревської, Л. Левчук, В. Личкована, О. Оніщенко, В. Панченко) до наукового дослідження у цій галузі залучаються і молоді науковці, про що свідчить низка захищених дисертаційних досліджень (В. Левченко, І. Сазик, К. Семенюк, С. Холодинська та ін.). На жаль, очевидними є труднощі, з якими стикаються науковці при роботі по реконструкції української естетосфери. Перш за все, значною прогалиною української естетичної науки є відсутність ґрунтовних праць з методики естетичного дослідження. Метою представленої статті є визначення сутнісних основ компаративізму та обґрунтування доцільності його використання в естетичному дослідженні на прикладі вивчення естетичної спадщини Пантелеймона Куліша.

В енциклопедичному словнику естетичних термінів зазначено, що слово компаративізм має латинське походження і перекладається як порівняльний, а самий термін і школа компаративістики виникли в Європі у ХІХ ст. Його ймовірним автором був Й.Г. Гердер, якого вважають першим німецьким компаративістом. Слід згадати також імена дослідників Дж. Денлопа та Дж. Бенфея (саме його передмова до німецького перекладу “Панчатантри” (1859) стає маніфестом компаративізму), а також російських

вчених М. Бахтіна, Ф. Буслаєва, А. Веселовського та В. Жирмунського. Метою їх літературознавчих досліджень стає порівняння якомога більшої кількості фактів із різних джерел. Філософською основою раннього компаративізму стає позитивізм, що згодом починає мати негативні наслідки: відбувається певна стандартизація аналізу літературного твору, вихолощуються національна самобутність мистецтва, велику роль починає відігравати суб'єктивний чинник, який особливо виявився при штучному зближенні текстів. Але все це не може знівелювати раціональне зерно цього методу, який дає можливість не тільки більш глибокого розуміння герменевтичної проблеми, а й визначення її місця у контексті загального розвитку духовної культури.

Отже, термін «компаративістика» походить від латинських слів – *comparare*, *comparatio*, *comparativus*, що означають дію порівняння, порівняльне відношення і результат. Але, як вважає сучасний польський дослідник Едвард Касперський, літературна компаративістика не може обмежуватися порівнянням, яке здійснюється з дослідницькими цілями. На його думку, головною метою компаративістики «є пізнавальне осягнення своєї, чужої й загальної літературної дійсності, як динамічної, внутрішньо диференцьованої і змінної у своєму змісті й кордонах «можливої спільноти», пов'язаної багатьма стосунками з іншими царинами письменства і культури. Оця можлива спільнота, яка постає з різниць – так само у просторі культури, де література є лише фрагментом – становить поле і дослідницьку проблему компаративістики» [4,с.518].

Е. Касперський звертає увагу на можливість поділу компаративістики на три основні підрозділи: методологічний (міркування на тему способів порівняння та порівняльного методу, а також правомірність їхнього використання); емпіричний (дослідження щодо впливів і взаємних стосунків окремих літератур); теоретичний (вивчає порівняльне літературознавство як таке, формує синтетичний образ літератури та літературних явищ). Не ставлячи за мету здійснення теоретичних каннотацій та методологічних

розмірковувань, акцентуємо увагу на емпіричному дослідженні в компаративістиці.

Перед тим як перейти до прикладної галузі, наголосимо на існуванні певних площин порівнянь для компаративістики, їх щонайменше три. Кожна з них має свою логіку порівняльних зіставлень. Перша – сфера діахронії – спеціалізується на порівнянні світів віддалених у часі. Відповідно зіставленню підлягають твори, локалізовані в різних періодах чи епохах. Компаративний аналіз унікальних явищ в літературах різних часових просторів може бути досить плідним, навіть евристичним у разі виходу на певні паралелізми, повторюваність та універсальність. Друга сфера – зіставлення явищ віддалених просторово, де основою порівняння стає пошук структурних відповідностей. Третя сфера – порівняння семіотично відмінних дискурсів (поезії і малярства, театру і релігійного ритуалу тощо). Тут підставою для зіставлення стає значима матерія, яка має певні відгалуження.

Компаративний метод широко застосовується не тільки в літературознавстві, а і в мистецтвознавстві та естетиці. Можливість його використання в естетиці доводиться, в даному випадку, на прикладі вивчення спадщини П. Куліша, а саме спроби реконструкції естетичної свідомості українського мислителя.

Ще Г.Д. Вібе, говорячи про стан розробки проблеми внеску П. Куліша в розвиток української культури, звернув увагу на можливі перспективи аналізу діяльності цієї видатної постаті [1]. Компаративний метод дослідження, на думку автора, допоможе зробити глибокий аналіз життя і творчої спадщини українського письменника: “Крім... самого в собі треба тут і студій порівняльного характеру, зіставлення його літературної спадщини, а то і особистих взаємин із іншими письменниками того часу, українськими й неукраїнського походження” [1, с.5-6]. Отже, доречним на цьому етапі буде визначення напрямків компаративного дослідження в дисертації. Природно висуваються три можливі зрізи порівняльного аналізу: західноєвропейський, російський та український. Головна мета такого

ракурсу дослідження – з'ясування естетико-світоглядних перетинів художнього мислення і творчості П. Куліша з ідеями інших мислителів і митців того часу в контексті герменевтики. Відповідно маємо застосувати другу сферу порівнянь характерну для компаративістики.

Західноєвропейська естетика кінця XVIII – початку XIX ст. у реконструкції Кулішевих поглядів представлена іменами Й.-В. Гете, Ф. Шіллера, І. Канта, Й.-Г. Фіхте, Ф.-В. Шеллінга, Г.-В.-Ф. Гегеля. Під час аналізу естетичних інтенцій П. Куліша крізь призму поглядів представників романтизму і німецької класичної естетики увага може бути зосереджена на певних естетичних проблемах, що може довести гомологічність деяких ідей вищезазначених філософів з естетичним світоглядом українського митця. В цьому компаративному полі зазначаються наступні методологічні проблеми: розуміння прекрасного, творчої геніальності, визначення статусу мистецтва, які так чи так представлені у творчій та епістолярній спадщині П. Куліша. Саме ці проблеми можемо визначити як структурні, які виявляють напрямок пошуку відповідностей. Суто проблемний підхід у межах порівняльного аналізу спричинений фрагментарністю висловлювань українського мислителя, пов'язаних з естетичною тематикою. Ми не знайшли у П. Куліша текстуального матеріалу стосовно західноєвропейської естетичної думки, але перетини думок в цьому ракурсі очевидні. В такій ситуації в рамках компаративістики актуалізуються як герменевтичний, так і проблемний підходи до реконструкції його естетичних поглядів.

У всій спадщині П. Куліша чітко простежується постановка проблеми розуміння прекрасного, яка, до речі, у межах естетики XIX ст. є чи не головною, а прекрасне визначається як універсальна естетична категорія. У творчій лабораторії українського мислителя і митця ми знаходимо відлуння передромантичних думок Фіхте, який вважав, що істинна краса знаходиться всередині людини, тобто у сфері духу [11]. За П. Кулішем, краса також тісно пов'язана із серцем, але він наділяє її божественним походженням, на відміну від Шіллера, який вважав її джерелом – дійсність. Зв'язок краси з ідеєю

наближає Куліша до Гегеля, з його розумінням прекрасного як чуттєвої видимості ідей, як образного виявлення ідеалу.

Однією із найцікавіших естетичних проблем, що потребує особливої уваги в ракурсі компаративного аналізу, є проблема геніальності, яка достатньо широко представлена у творчості П. Куліша. Особливо близькими за естетичним світосприйняттям в межах цієї проблематики виявляються ідеї Й.-Г. Фіхте і Й.-В. Гете. На думку М.Ф. Овсянникова, суб'єктивістський характер поглядів Й.-Г. Фіхте, який посприяв в подальшому формуванню естетики романтизму, особливо проявився у тлумаченні поняття генія і покликання митця: "...не ставай художником проти волі природи: а це постійно відбувається проти волі її, якщо це витікає не з її спонукання, а з самовільно прийнятого наміру. Абсолютно вірно те, що митцем народжуються. Правило стримує генія, але воно не створює генія, саме тому, що воно є правило, воно прагне до обмеження, а не до свободи" [3, с.37]. Тим самим концепція П. Куліша наближається до єнських романтиків. Для нього романтичні тенденції стають орієнтиром у його світоглядно-естетичних та мистецьких пошуках, тому перетини його думок із поглядами представників раннього романтизму є природними.

У цьому ж проблемно-компаративному полі дуже близьким для українського письменника є судження Й.-В. Гете, який на ранньому етапі творчості велику увагу приділяв проблемі геніальності. Вирішальну роль він відводив генію, творчій особистості, індивідуалістичному вираженню протесту і "хаотичним" формам художньої виразності. Але згодом його думки змінюються, і в його творчості простежується наближення позиції генія до ідеалів та смаків суспільства. Тепер він виступає виразником кращих сподівань людства, а художня форма отримує чіткі абриси, навіть з'являється ряд "теоретичних рецептів" [2]. В естетичних роздумах Й.-В. Гете з проблеми геніальності знаходимо поняття "продуктивність", яке, на його думку, є критерієм оцінки творчої особистості. П. Куліш не використовує це поняття, але постійно на нього спирається. Для українського мислителя

культурницька, естетична, художня “продуктивність” стає сенсом власного життя. Вищою формою “продуктивності”, за Й.В. Гете, є осяяння, притаманне тільки геніям. Як і Гете, П. Куліш обмірковує поняття “осяяння” і “натхнення”, що безпосередньо пов’язані із творчим процесом і завжди притаманні геніальній особистості. Крім того, світоглядно поєднує обох митців, що порівнюються, і позитивне ставлення до традиції, яка, на їх думку, займає провідне місце у вихованні творця. Така позиція чітко простежується у критичних статтях та листах П. Куліша, в яких високо цінуються ті твори, що спираються на національну традиційну естетику [5, с.76; 6].

Підставою для подальшого компаративного аналізу може стати добре представлена у спадщині українського письменника проблема визначення статусу мистецтва. По-перше, при вирішенні цієї проблеми на П. Куліша суттєво вплинув притаманний йому кордоцентризм. Зв’язок між сприймачем і митцем відбувається через серце, отже, мистецтво оживляє душу – це і є мірилом його істинності. Звідси витікає дуже шанобливе ставлення українського письменника до мистецтва взагалі. Це породжує прагнення митця до ретельного вивчення останнього та окреслення перспектив розвитку саме національного мистецтва. По-друге, у ставленні до мистецтва відчутний значний вплив передромантиків. Так, у творчій спадщині П. Куліша ми знаходимо розуміння завдання мистецтва як прагнення до чистого осягнення людської душі. А в статті Й.-В. Гете “Лоуренс Стерн” (1827) є схожі рядки, де говориться, що мистецтво – це “поштовх до розвитку величної епохи більш чистого розуміння людської душі” [3].

Вирішення ж зазначеної проблеми Й.-К.-Ф. Шіллером протягом його творчого шляху змінювалося. Спочатку він вважав, що людська природа та відповідно людські ідеали “незмінні”, але згодом дійшов висновку про історичний розвиток мистецтва, який обґрунтовується соціально-психологічними чинниками. Результатом міркувань з цього приводу стає його поділ поезії на “наївну” та “сентиментальну”, представлений у статті

“Про наївну та сентиментальну поезію” (1794-1796). До речі, ця відмінність у нього носить не тільки історичний, а й типологічний характер. Подібну історико-типологічну класифікацію поезії зустрічаємо й у П. Куліша, який поділяє поетів на “ліриків” та “епіків”.

Й.К.Ф. Шіллер доходить висновку, що мистецтво має велике значення у розвитку людства. П. Куліш бачить культурний поступ українського народу виключно у тісному зв'язку із істинним (пов'язаним із духом народним) мистецтвом. Уже в статті “Про застосування хору в трагедії” (1803) Шіллер говорить про необмежені можливості гуманістичного мистецтва: “... справжнє мистецтво ставить собі за мету не тільки забаву, що приходить; воно вважає для себе важливим не тільки перенести людину миттєвим сновидінням у світ свободи, але і насправді і дійсно зробити його вільним...” [12,с.404]. Ці думки були близькими естетичному світосприйняттю українського мислителя, тому його творча спадщина містить досить багато роздумів з приводу якісних характеристик та завдань мистецтва (літератури), які часто-густо мають менторське забарвлення, доводячи тим самим його переконаність у правильності обраного шляху культурного поступу. Характерною для П. Куліша є також тема мистецтва і свободи, яка особливо чітко простежується в його думках щодо призначення поета.

Отже, з наведеного вище матеріалу наявним стає романтична спрямованість естетичного світобачення П. Куліша. Доказом цього є перетини його думок із ідеями відомих західноєвропейських мислителів кінця XVIII – початку XIX ст., праці яких і були предтечею естетики романтизму.

Крім проблемного підходу, в межах компаративістики доречним буде і застосування персоналістичного підходу. Це пов'язано із тим, що певні творчі особистості чи суттєво вплинули на формування світогляду П. Куліша, чи були досить близькими до нього за своїми поглядами, чи були досить значимими у розвитку тогочасної естетичної думки. Тут можна

виокремити два напрямки порівняння: в контексті російської та української естетичної думки XIX століття.

На ниві російської естетики для компаративного аналізу естетичних поглядів П. Куліша нами обрано дві геніальні постаті: О. Пушкін та Л. Толстой. Результатом такого порівняння стало окреслення перетинів та відмінностей творчих позицій П. Куліша і згаданих митців.

Є. Нахлік у передмові до 2-го видання творів П. Куліша писав: «Кулішів підхід до рідного та інших народів насамперед культурницький. У кожній нації він понад усе шанував культурні звершення, з захопленням ставився до культурних здобутків росіян і поляків, євреїв та західноєвропейців, татар, турків... Його улюбленими поетами були О. Пушкін, А. Міцкевич, Дж. Байрон, улюбленою книгою Біблія» [7,с.28].

Факт неабиякої прихильності П. Куліша до творчості російського поетичного генія, відчуття постійної присутності пушкінського слова у філософській, історичній, творчо-естетичній спадщині українського мислителя генерують проблему впливу на нього постаті О. Пушкіна. Для досягнення поставленої мети доречно звернутися до третьої площини порівнянь компаративістики – порівняння семіотично відмінних дискурсів. У даному випадку ними постають пушкінські ідеї і творчість П. Куліша. Результатом такого зіставлення, а також залучення елементів герменевтичного методу, які тут перетинається з цією площиною порівнянь у вигляді «біографія-творчість» стає вихід на естетичний аналіз російськомовного роману у віршах П. Куліша «Евгеній Онегин нашого времени», що був написаний на пошану О. Пушкіна, але на базі біографічного матеріалу. Роман не мав великої літературної цінності і тому не привернув до себе особливої уваги та на довгий час був забутий, але він має евристичну цінність для дослідника-естетика, бо містить: 1) автобіографічні риси; 2) особисті міркування автора, його світоглядні позиції; 3) цікаві естетичні ідеї, мистецькі орієнтири. Все це надає

безсумнівної ваги роману як джерелу наукового дослідження естетичного світогляду і взагалі творчості П. Куліша.

Звичайно, до компаративного аналізу залучалися і інші семіотичні структури (епіграфи, цитування, звернення до О. Пушкіну у особистому щоденнику). Отримані на підставі цього результати дають можливість стверджувати про безпосередній вплив пушкінської ідейно-художньої спадщини на П. Куліша, і таким чином, змістовий зв'язок між світоглядно-естетичним підґрунтям творчості П. Куліша та О. Пушкіна є очевидним.

Наступним етапом процесу реконструкції може стати звернення до компаративного аналізу творчого спадку П. Куліша та Л. Толстого. Це є не тільки можливим, а й доречним і необхідним. Навіть не дуже обізнана людина може віднайти в долі митців багато спільного. Практично один і той самий час життя і творчості, надзвичайна зацікавленість національних геніїв на початку своєї письменницької діяльності етнографічними матеріалами, “хлопоманські” особливості способу життя (на хуторі Матронівка П. Куліша та в Ясній Полянні Л. Толстого), схожа філософія моралі, надзвичайна увага до простого народу, що в обох мислителів вилилася в народну педагогіку та багато іншого. Показовим є те, що і у Панька Олельковича, і у Льва Миколайовича, на думку багатьох дослідників, у світоглядних позиціях однаково простежуються деякі суперечності та еволюційні злами. Більш того, в обох письменників відмічається переломний момент їх творчої діяльності в однаковий час – це 70-ті роки XIX століття, після чого кардинально змінюється їх світобачення, що позначилося і на естетичних поглядах обох митців.

Естетична спадщина Льва Толстого достатньо ґрунтовно досліджена в Росії та в Україні. В роботах В.Є. Барикіна, Є.Г. Бабаєва, В.О. Капустіна детально аналізується естетична концепція великого російського письменника [10]. З'явилося декілька праць, присвячених проблемі взаємовідносин Л. Толстого з українською літературою – це дослідження Н.Є. Крутікової, А.А. Сахалтуєва та ін. [9]. Зазначені матеріали можуть стати

джерельною базою щодо порівняльного ознайомлення з естетичними поглядами видатного російського письменника. Аналіз естетичних поглядів П. Куліша компаративно-розвиткової російської естетичної думки того часу уможливорює всебічний розгляд процесу розвитку естетичної думки в Україні та її спільних та відмінних рис щодо російської естетики, яка розвивалася гомологічно з українською.

На відміну від оцінки впливу О. Пушкіна, постать Льва Толстого не була для Пантелеймона Куліша знаковою, але перетинання їхніх естетичних поглядів є досить репрезентативним. Компаративний аналіз виявляє наступні спільні естетичні риси їхньої творчості: “народність” естетики, наявність просвітницьких ідей, розробка мовно-естетичної проблематики, прийняття ідеї “природного стану” та “природної людини”, навіть етико-естетичне менторство. Суперечність їх поглядів, яка проявилася, насамперед, у різному ставленні до творчості всесвітньо відомих митців (В. Шекспіра, О. Пушкіна, М. Достоевського), є складовою естетичного поля двох типів літератур. Отриманий в результаті компаративного аналізу матеріал чітко фіксує різницю домінуючих естетико-світоглядних основ їхньої творчості – романтизму у П. Куліша і реалізму у Л. Толстого.

Логічним третім зрізом компаративного аналізу було б звернення до представників української естетичної думки, а саме, Т. Шевченка, І. Франка. Особливо плідним може стати порівняльний аналіз поглядів П. Куліша і М. Гоголя враховуючи те, що український письменник на прохання матері М. Гоголя був його першим біографом. Певні кроки у напрямку вирішення цього питання автором вже зроблені [8], але залишається ще величезна царина західноєвропейської та української літератур. Звернення до компаративістики може бути надзвичайно результативним, оскільки саме на основі компаративного аналізу можна визначити місце естетико-світоглядних орієнтирів П. Куліша в єдиній лінії розвитку української естетичної думки, з’ясувати впливи на них західноєвропейської філософії мистецтва, розкрити тематичні перетини із цариною російської естетики, що

є важливим моментом для процедури реконструкції естетичних поглядів “другого Тараса” України.

Список використаних джерел

1. Вібе Г. Куліш як гоголезнавець / Г.Д. Вібе // За ред. Яр. Рудницького. – Вінніпег-Канада, Накладом Відділу Славістики Манітобського університету і Української Вільної Академії Наук, 1972. – Ч. 73. Slavistica. – 25 с.
2. Гете И.-В. Об искусстве и литературе // И.-В. Гете Собрание сочинений в 10-ти т.– Т. 10.– М.: Худ. лит., 1980. – 511 с.
3. История эстетической мысли: В 6-ти т. – М.: Искусство, 1986. – Т. 3 / Ред. Овсянников М.Ф. и др. – 496 с.
4. Касперський Е. Про теорію компаративістики // Едвард Касперський. Література. Теорія. Методологія: Пер. з польськ. С. Яковенка. / Упор. І наук. ред. Д. Уліцької. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 543 с. – С.518-540.
5. Куліш П. Вибрані листи П. Куліша українською мовою писані / П. Куліш / Ред. Ю. Луцького; Передм. Ю. Шевельова. – Нью-Йорк, Торонто: Українська Вільна АН у США, 1984. – 326 с.
6. Куліш П. Григорій Квітка (Основьяненко) и его повісті / Кулішъ П. – Санктпетербургъ: Типографія П.А. Куліша, 1858. – 36 с.
7. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш. Вступна стаття // Куліш П. Твори: У 2-х т. – К.: Наукова думка, 1998. – Т.1. – С. 5-36.
8. Пуліні В.І. Пантелеймон Куліш і Тарас Шевченко в українському естетичному дискурсі / Пуліна В.І. // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2010. – Випуск 41. – С.375-381.
9. Сахалтуєв А. Л.М. Толстой і українська література /А. Сахалтуєв. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1963. – 143 с.

10. Толстой Л. Про мистецтво: Збірник / Лев Толстой / Упоряд., вступ. стаття, прим. В.О. Капустіна. – К.: Мистецтво, 1979. – 355 с.
11. Фихте И.Г. Сочинения: В 2-х т. / И.Г. Фихте / Сост. и примеч. В. Волжский. – СПб.: Мифрил, 1993. – Т. 1. – 687 с.; Т.2. – 798 с.
12. Шиллер Ф. Статьи по эстетике / Ф. Шиллер. Собр. соч.: В 7-ми т. / Пер с нем. Под общ. ред. Н.Н. Вильмонта и Р.М. Тамарина. – М.: Гослитиздат, 1957. – Т. 6. – 791 с.

Пулина В.И. Использование компаративного метода в эстетическом исследовании

Раскрывается суть метода компаративного анализа. Обосновывается возможность его использования в эстетическом исследовании на примере выявления эстетических позиций в культуротворчестве Пантелеймона Кулиша.

Ключевые слова: научный метод, компаративизм, эстетическое исследование.

Pulina V.I. Use of Comparison Method in Aesthetic Research

The main idea of the method of comparative analysis is focused on. Correctness of its use in aesthetic research on an example of the found of aesthetic positions in P.Kulish's cultural creation is proved.

Key words: scientific method, comparison, aesthetic research.